

Vlastimil Novák

Detektory kovů jako nástroje revize nálezů mincí: Kelčský případ islámského stříbra

Abstract:

The Kelč hoard (1938, Valašské Meziříčí district, Moravia) has been revised. Some new material was discovered at the same locality (about 2000) via metal detecting activities (27 denarii of the cross type and the Otto-Adelheid type, 233 fragments of various European denarii, 345 fragments of Islamic coins, 6 unidentified coin fragments and 61 fragments of silver jewelry). In 2008, also using metal detectors, two complete denarii (one fragmented), plus one fragment of denarius and one Islamic fragment were found there. The textile fragments found together with the coins, their fragments and the fragments of silver jewels have been revised too. The complete English version of the monographic study is prepared.

Na VIII. kolokviu Orientalia Antiqua Nova v Plzni v roce 2008 pronesl autor tohoto článku na téma kelčského nálezu již jiný příspěvek s názvem Metodologické problémy starších nálezů orientálních mincí v Českých zemích: Kelčský případ, in: Pecha, Lukáš, ed., Orientalia Antiqua Nova VIII. Sborník z vědeckého kolokvia, pořádaného v Plzni ve dnech 14. – 15. února 2008, s. 284 – 299, Plzeň 2008. Ten se obsahem věnoval revizi mincovní složky islámské provenience, která byla zajištěna již v době nálezu (1938).

Na přelomu minulého století byl v lokalitě Kelč detektorovou činností objeven další soubor mincí, jejich zlomků a zlomků stříbrných šperků, jehož souvislost s dřívějším kelčským depotem není vzhledem k absenci náleзовých okolností jasně doložena (materiál byl nalezen v roce 2008 v pozůstalosti J. Háskové, pracovnice numismatického

oddělení Národního muzea v Praze s pouhým označením „Kelč“ a v současné době je uložen tamtéž). Na základě chronologicko-geografické a typologické analýzy materiálů lze s velkou pravděpodobností konstatovat, že tento soubor byl součástí původního nálezů. V novém souboru je dochováno 27 celých tzv. křížových denárů a denárů otto-adelheidského typu, 233 zlomků různých evropských denárů, 345 fragmentů islámských mincí, 6 neidentifikovatelných mincovních zlomků a 61 zlomků stříbrných šperků. Denárová ani šperková složka nebyly dosud zkoumány.

V roce 2008 byly opět detektorovou činností nalezeny na téže lokalitě dva celé denáry (jeden rozlámán), jeden denárový zlomek a jeden islámský zlomek. Denárová složka dosud nebyla zkoumána.

Aktuálně je tedy z kelčského nálezů zachováno celkem (2008):

246 (stav před 2008) + 27 + 2 (stav k 2008) = 275 celých stříbrných evropských mincí a 367 + 239 + 1 = 607 jejich zlomků,
876 + 345 + 1 = 1222 zlomků islámských stříbrných mincí a jeden celý stříbrný dirham,
246 + 61 = 307 zlomků stříbrných šperků.

Kromě mincovní složky byly rovněž revidovány zachované textilní fragmenty příslušné nálezů. Jeden textilní fragment z kelčského depotu byl zkoumán v polovině 90. let minulého století, kdy byl označen za konopný. Dle údajů očitěho svědka vyzvednutí nálezů byl tento fragment součástí většího množství textilií, v nichž byl nález uložen. Pozdějším zkoumáním (2008) bylo zjištěno, že materiál byl zhotoven ze lnu. Autenticitu níže zkoumaných fragmentů nepřímo potvrzuje i fakt, že byly s udáním téže provenience uloženy na dvou různých místech. V roce 2008 se revizí textilního materiálu uchovávaného v Olomouci (7 fragmentů z Krajského vlastivědného muzea v Olomouci) a v Hranicích (1 fragment z Městského muzea v Hranicích) zabývala M. Bravermanová ze Správy Pražského hradu.

Revidovaný stříbrný islámský zlomkový materiál i s opravenými hodnotami, jakož i skupina dirhamových fragmentů získaných v roce 2008, svým hmotnostním rozložením podporují tezi, že zlomky svou hmotností nekopírují žádné kategorie odpovídající poměrným dílům stříbrného nominálu (dirhamu) a fungovaly jako vážený kov.

Nové (2008) historické vymezení mincovního a nemincovního materiálu je následující: (+ značí materiál získaný detektorovou činností k roku 2008)

AD 98 – 117 Řím	(1 zlomek denáru)
AD 969 – 976 Byzanc	(4 stříbrné zlomky)
AD 929 – 1002 Čechy	(16 denárů a jejich zlomků) + X
AD 997 – 1038 Uhry	(1 denár)
AD 901 – 1016 Západní Evropa – Lotrinsko, Porýní, Frísko, Sasko, Franky, Švábsko, Bavorsko, Provence, Lombardie, Anglie	(106 denárů a jejich zlomků) + X

AD 10. století – tzv. otto-adelheidské a křížové denáry (342 denárů a jejich zlomků) + X	
AD 717 – 997 Islámské stříbro	(1 dirham a 876 + 346 zlomků)
AD 10. století Šperkové stříbro	(246 + 61 kusů)

Celek je datován do první dekády 11. století.

Z 346 fragmentů islámských mincí získaných v roce 2008 se jich podařilo do širších typologických kategorií (dynastie) zařadit 281, z nichž pak 105 se dostalo zpřesnění v dalších chronologicko-geografických aspektech (panovník, mincovna, ražební ročník, citovaný chalífa, atd.).

Islámské zlomky z Kelče byly v novém třídění rozděleny do následujících širších typologických kategorií (+ znamená materiál získaný k roku 2008): (A) zlomky sásánovských či arabo-sásánovských mincí (+ 1 kus), (B) zlomky umajjovských mincí (1 kus), (C) zlomky 'abbásovských či sámánovských mincí (116 kusů + 45 kusů), (D) zlomky 'abbásovských mincí (51 kusů a 1 celá mince + 10 kusů), (E) zlomky sámánovských mincí (224 kusů + 198 kusů), (F) zlomky bújovských mincí (45 kusů + 19 kusů), (G) zlomky hamdánovských mincí (+ 1 kus), (H) zlomky ghaznovských mincí (1 kus + 1 kus), (I) zlomky nápodob sámánovských typů z produkce povolžských Bulghárů (7 kusů + 5 kusů), (J) zlomky neislámských mincí (3 kusy). Při bližším srovnávacím určení a zjištění konkrétních údajů (panovník, mincovna, ročník, chalífa a jiné zpřesňující údaje, + znamená materiál získaný k roku 2008) byly stanoveny tyto chronologicko-geografické celky: (A) zlomky sásánovských či arabo-sásánovských mincí (+ 1 kus), (B) zlomky umajjovských mincí (1 kus), (C) zlomky 'abbásovských či sámánovských mincí (7 kusů + 45 kusů), (D) zlomky 'abbásovských mincí (14 kusů a 1 celá mince + 10 kusů), (E) zlomky sámánovských mincí (146 kusů + 198 kusů), (F) zlomky bújovských mincí (17 kusů + 19 kusů), (G) zlomky hamdánovských mincí (+ 1 kus), (H) zlomky ghaznovských mincí (1 kus + 1 kus), (I) zlomky nápodob sámánovských typů z produkce povolžských Bulghárů (7 kusů + 5 kusů).

Oproti původním určení došlo u položek evidovaných do roku 2008 k posunu v rozvrstvení zaznamenaných mincoven a k tomu se připojily mincovny další z nově získaného souboru. Jediný, dříve nerozpoznaný, umajjovský zlomek byl ražen v mincovně Sábúr (Fárs), jejíž aktivity se pro tento případ dají specifikovat intervalem AH 79 – 84, 90 – 98/ AD 698 – 703, 709 – 717. Jde tedy o nejstarší datovatelný zlomek islámského celku. Nejpočetnější mincovnou sámánovské části je Samarqand (Transoxanie), reprezentovaný 44 kusy. Další sámánovské transoxánské mincovny zastupuje 20 kusy aš-Šáš (= Taškent) a čtyřmi kusy Buchára. Další čtyři sámánovské zlomky byly raženy v Balchu (Churásán), dva v Nísábúru (Churásán) a jeden v mincovně al-Muhammadíja (Džibál). Mince pro dva 'abbásovské zlomky byly raženy v al-Ahwázu (Chúzistán) a dva v Samarqandu (Transoxanie). Madínat as-Salám (=Baghdád, 'Irák) je u 'Abbásovců zastoupen třemi zlomky a al-Muhammadíja (Džibál) zlomkem jedním a jednou celou mincí. Na bújovských zlomcích byla s jistotou zjištěna pouze v jednom případě mincovna al-Basra ('Irák),

ale dle určených panovníků a rozsahu jejich dobové dominance lze u několika kusů spekulovat o mincovnách v provinciích Fárs (Kázirún) a Džibál (ar-Rajj, Isbahán) či v provinciích Kirmán a Íráq. U ghaznovských zlomků nebylo možno mincovnu identifikovat, avšak z historických souvislostí počátků této dynastie a vzhledem k nominálu (tlustší zlehčený dirham, později zvaný džitál, okolo 3g) lze usuzovat na některou z afghánských mincoven (Farwán, Bámján). Sumární údaje vykazují značnou rozptýlenost a vzájemnou velkou vzdálenost v geografickém rozložení jednotlivých islámských mincoven zastoupených v kelčském nálezě.

Zlomek okraje stříbrné mince s motivem hvězdy v půlměsíci pochází z mince sásánovského či arabo-sásánovského typu (cca AD 579 – 713). Z hlediska chronologického a dynastického se lze v případě umajjovského zlomku pouze teoreticky dohadovat o chalífovi 'Abd al-Malikovi (AH 65 – 86/ AD 685 – 705), al-Walídovi I. (AH 86 – 96/ AD 705 – 715) či Sulajmánovi (AH 96 – 99/ AD 715 – 717).

'Abbásovské zlomky reprezentují chalífy al-Mahdího (AH 158 – 169/ AD 775 – 785, ar-Rašída (AH 170 – 193/ AD 786 – 809, al-Mu'tamida (AH 256 – 279/ AD 870 – 892), al-Muqtadira (AH 295 – 320/ AD 908 – 932) a al-Muttaqího (AH 329 – 333/ AD 940 – 944). Jediná celá islámská mince souboru spolu se dvěma dalšími zlomky přináležející chalífovi al-Ma'múnovi (AH 198 – 218/ AD 813 – 833).

Sámánovci jsou v nálezě zastoupeni následující panovníci: Ismá'íl b. Aḥmad (AH 279 – 295/ AD 892 – 907), Aḥmad b. Ismá'íl (AH 295 – 301/ AD 907 – 913), Nasr II. b. Aḥmad (AH 301 – 331/ AD 913 – 942), Núh I. b. Nasr (AH 331 – 343/ AD 942 – 954), 'Abd al-Malik b. Núh (AH 343 – 350/ AD 954 – 961), Mansúr I. b. Núh (AH 350 – 366/ AD 961 – 976) a Núh II. b. Mansúr (AH 366 – 387/ AD 976 – 997). Z legitimizačních důvodů se na zlomcích jejich mincí objevují tito 'abbásovští chalífové: al-Mu'tadid bi'lláh (AH 279 – 289/ AD 892 – 902), al-Muqtadir bi'lláh (AH 295 – 320/ AD 907 – 932), al-Qáhir bi'lláh (AH 320 – 322/ AD 932 – 934), ar-Rádí bi'lláh (AH 322 – 329/ AD 934 – 940), al-Muttaqí bi'lláh (AH 329 – 333/ AD 940 – 944), al-Mustakfí bi'lláh (AH 333 – 334/ AD 944 – 946), al-Mutí' li'lláh (AH 334 – 363/ AD 946 – 974), at-Táí' li'lláh (AH 363 – 381/ AD 974 – 991). Kromě toho se ještě na jednom pozdním sámánovském zlomku objevuje bezejmenný guvernér ghaznovské dynastie s titulem Husám ad-Dawla.

Bújovce v souboru představuje Aḥmad b. Búja (AH 324/334 – 338/356/ AD 936/946 – 949/966), Rukn ad-Dawla (AH 320 – 366/ AD 932 – 976), Mu'izz ad-Dawla (AH 320 – 356/ AD 932 – 967), 'Imád ad-Dawla (AH 320 – 338/ AD 932 – 949), 'Adud ad-Dawla (AH 338 – 372/ AD 949 – 983), Mu'ajjad ad-Dawla (AH 360 – 373/ AD 970 – 984), Šaraf ad-Dawla (AH 372 – 379/ AD 982 – 989) a Fachr ad-Dawla (AH 366 – 387/ AD 976 – 997). Ze stejných důvodů jako u předchozí dynastie se na bújovských zlomcích z kelčského nálezě objevují jména těchto 'abbásovských chalífů: al-Mutí' li'lláh (AH 334 – 363/ AD 946 – 974) a at-Táí' li'lláh (AH 363 – 381/ AD 974 – 991).

Zlomek hamdánovský spadá do společné vlády panovníků Násir ad-Dawla a Sajf ad-Dawla (AH 330 – 356/ AD 942 – 967, respektive AH 330 – 332/ AD 942 – 943).

Jméno 'abbásovského chalífy at-Táí' li'lláh (AH 363 – 381/ AD 974 – 991) na jednom z ghaznovských zlomků nepřímo ukazuje na vydavatele mince – Sebuktegina (AH 366 – 387/ AD 976 – 997), jehož jméno v reversní legendě nezachovalo.

Nejstarším elementem je tedy zlomek sásánovského či arabo-sásánovského typu (cca AD 579 – 713). Mezi mincemi čistě epigrafického typu je nejstarším fragment umajjovský (circa AD 698 – 717) a nejmladšími pak zlomky bújovské a ghaznovské (circa AD 976 – 997). Časový interval s největší četností určených islámských zlomků v kelčském nálezě je vymezen lety zhruba AD 910 a AD 980.

Existence nového materiálu evidovanému k roku 2008 způsobila potřebu revize celkového objemu v následujících kategoriích: metrologie zlomků, chronologicko-geografická distribuce zlomků, zlomky nápodob islámských mincí, význam zlomků a technologie jejich dělení, archeologicko-numismatický kontext kelčského smíšeného nálezě a interpretace nových závěrů.

Revize materiálu v současné době k dispozici přinesla následující závěry (výrazné změny výsledků v souvislosti s novým materiálem tučně):

- smíšený nález v jižním segmentu odersko-viselské obchodní oblasti uplatňující praxi váženého kovu,
- vrchol poptávky po islámském stříbru před započítím vlastního mincování ve středo-evropském prostoru (bernost islámských mincí s garantovanou kontrolou ražby = sikka, přítomnost cizích ražeb v oběžném systému malého objemu, nízká kvalita lokálních ražeb a neexistence drobné místní mince),
- **teritoriální a časová rozrůzněnost materiálu,**
- relativně malé množství kovu v oběhu bez potřeby tavit, fragmentace probíhá v celém procesu pohybu oběživa,
- fenomén obíhání zlomků ze starých mincí v islámské složce = vysoká cena stříbra, malý objem cirkulace, **značná teritoriální i dynastická rozrůzněnost nejmladších zlomků,**
- sámánovské mince rozhodující islámskou složkou nálezě ze zenitu přílivu stříbra, v ukončené a nepokračující podobě,
- neúspěšná snaha středoasijských obchodníků nahradit propad dovozu stříbra mincemi nových dynastií (**Bújovci, Hamdánovci, Ghaznovci**), **raritní exempláře.**

Poznámka

Literatura k tématu viz NOVÁK, Vlastimil (2008): Metodologické problémy starších nálezů orientálních mincí v Českých zemích: Kelčský případ, in: Pecha, Lukáš, ed., *Orientalia Antiqua Nova VIII*. Sborník z vědeckého kolokvia, pořádaného v Plzni ve dnech 14. – 15. února 2008, s. 284 – 299, Plzeň 2008. Kompletní verze revizní studie kelčského nálezě se objeví v Numismatickém sborníku č. 23. Chystá se rovněž rozšířená anglická monografická verze tohoto textu.